

Sokratiska samtal – samtal om att vara människa

Ann S Pihlgren

I mötet, när vi utbyter tankar och idéer med någon annan, förändras och utvecklas vår egen bild av världen. Våra tankar och idéer förändrar också den vi möter. Själva tänkandet tycks starta och framför allt utvecklas genom mötet och kommunikationen.

- Men vad kunde Alfons ha gjort när de inte tror på att han inte tagit nyckeln?
- Han kunde ha sagt till dom att det inte var han.
- Men det gjorde han ju men de trodde inte på honom!
- Han kunde kanske ha letat reda på den om han letade överallt.
- Men om han inte hittar den, hur ska han göra då?
- Han kan kanske göra så här, Markus vänder ut och in på sina fickor.
- Kanske kunde han sagt till sin pappa. Men tänk om han inte heller tror på honom?

Femåringarna sitter runt bordet tillsammans med Susanne. Idag har de samlats till Sokratiskt samtal. Men redan dagarna innan har Susanne läst texten om TjuvAlfons högt för dem, två eller tre gånger. För att kunna dra nytta av textens dilemma när de ska tänka vidare gäller det att alla kan komma ihåg vad som händer i texten. Nu tänker de noga och försöker hjälpa varandra att formulera, granska och till och med ifrågasätta de idéer som kommer upp i samtalet. Samtalet berör alla. Det är inte roligt att känna sig orättvist anklagad. Man känner sig maktlös, vet inte hur man ska kunna rentvå sig. Tankarna är många och ofta räcker ord och formuleringar inte till för att klara av att göra sin tanke tydlig. Då kan Susannes frågor underlätta.

- Men Milla har ju tårar här, titta där i boken, säger Moa och pekar på en av sidorna i boken, som ligger uppslagen på bordet.
- Varför gråter hon, undrar Susanne.
- Hon är arg, hon är så arg så hon gråter.
- Kan det vara hon som gömt nyckeln till kojans i skatboet, som de andra tror, frågar Susanne Jo, det tror de flesta runt bordet. Men Tom säger:
- Jag tror det var skatan som tog den.
- Men tänk om det är Milla som har gjort det? Hon kanske har gjort det för att bli kompis med Alfons?
- Varför skulle hon grina i så fall, undrar Moa. Om det är hon som har lagt den där så skulle hon inte vara arg och grina.
- Annars borde hon ha sagt det till Alfons, de ska man göra, annars är man ingen bra kompis, menar Markus.

Behöver man lära barn att tänka?

I snart 15 år har jag arbetat med att introducera Sokratiska samtal som ett arbetssätt för att utveckla barns tänkande, språkliga förmåga och deras självbild. Fördelen med arbetssättet är att det i stort sett är detsamma för dagbarnvårdare, förskollärare och lärare. Det Sokratiska samtalet kan föras i alla åldrar.

Men behöver verkligen barn lära sig att tänka, gör de inte det automatiskt? Sokrates, den antika filosofen som fått ge namn åt de Sokratiska samtalen, gick runt på Atens gator och ställde frågor, i syfte att fördjupa sitt eget tänkande såväl som tänkandet hos dem han frågade. Hans idé var att vi alla lätt hamnar i förutfattade meningar som styr vårt handlande och tänkande och att just det hindrar oss från att se problem och dilemman klart. Som barn lär vi oss att det alltid är rätt att tala sanning. Men om det skadar någon att få reda på sanningen, är det då inte bättre med en vit lögn? I vardagslivet hamnar ofta olika etiska och moraliska värden i konflikt med varandra. Även om vi lärt oss hur det SKA vara så kan det bli svårt att

välja. Ska jag tala sanning och skada en vän eller ska jag tala osanning, trots att jag vet att man inte bör göra det?

I samhällsdebatt och genom moderna läroplaner har vårt uppdrag att stå för och vidarebefordra en gemensam värdegrund till barnen betonats allt starkare. Etik och moral har blivit viktiga ingredienser i den pedagogiska debatten. Men hur går man tillväga för att den etik som man lär sig inte blir ytlig fernissa? Själv kallade Sokrates sin metod för ”majevtik”, förlossningspedagogik. Han tänkte sig att varje människa har de rätta, inre värdena inom sig och att majevtiken kan få dem att se klarare och tydligare vilka dessa är. Det Sokratiska samtalet syftar till att ge barnen en egen inre förmåga att själva kunna sortera olika tankar och upplevelser och avgöra hur de skulle agera i olika situationer. Genom samtalen bygger de upp en egen, inre etisk kompass. I samtalet funderar de kring någon annans problem, Alfons Åbergs till exempel, men samtidigt lär de sig logiska verktyg för att hantera problem och dilemman, verktyg som de har nytta av när de själva hamnar inför ett eget problem.

Men har små barn verkligen förmåga att tänka kring svåra etiska och filosofiska frågor? Bör vi inte skydda dem från alltför svåra dilemman? Professor Gareth B Matthews menar att barn dagligen utan att tveka hanterar de stora frågor som vuxna filosofer fortfarande grubblar över. Det märks inte minst i deras sätt att fråga om allt. Redan mycket små barn grubblar över livets gåtor, samma problem som människor funderat över sedan vi blev människor. Hur kan vi veta att vi inte sover och drömmer att vi är vakna? Hur kan vi veta om blomman känner något? Hur vet vi att något är levande? Istället för att försöka ge barnen svar kan vi gripa tillfället att hjälpa dem att utveckla och fördjupa sitt tänkande, menar Matthews.

Att tänka tillsammans

De andra säger nånting och då kommer man på. Man kanske har kommit på en grej som man ska svara på när man har läst den här boken och sen så har man glömt bort det när man ska ha samtalet. Då kanske nån annan säger nånting som är liknande som det, så kommer man på det. Man kan få en bra idé. /-/ Jag tänker själv, men det är enklare att de andra också är med.”

Oscar 5 år

Det är ingen tillfällighet att de Sokratiska samtalen sker i grupp, det Sokratiska samtalet är ett ”grupptänk”. Lev Vygotsky, vars teorier varit en viktig inspirationskälla i dagens läroplaner, menar att vi själva med mognad, egna erfarenheter och försök kan komma långt i utvecklingen. Men, menar Vygotsky, vi kommer inte åt hela vår kapacitet utan att samspela med andra människor. Genom frågor och problematisering, genom att höra den andres synpunkter och tankar kan vi plötsligt få syn på något som tidigare varit fördolt. Pusselbitarna, som vi hade sedan tidigare men inte fick ihop på egen hand, faller plötsligt på plats och vi förstår och har utvecklats mer än vi skulle ha klarat på egen hand. Tillsammans kan vi alltså bidra till varandras fördjupade tänkande, vi blir en grupp som tänker tillsammans. Samtalet blir på så sätt också ett sätt att fostra ett klimat, där alla respekteras för sin åsikt och där alla blir lyssnade till. Det är en viktig kunskap i ett demokratiskt samhälle. Det är ju i dialogen vi kan komma överens om det gemensamma i gruppen och i förlängningen i samhället, genom dialog löser vi konflikter utan våld.

”- Man kan säga att man blir bättre varje gång i samtalen för man lär sig mycket mer... mer respekt för andra.

Hanna 7 år

Så här går samtalen till

Samtalet utgår från ”texter” som innehåller etiska problem eller dilemman, motsägelser, tvetydigheter, som kan ge upphov till flera tolkningar och kräver tänkande och resonering utan att erbjuda ett ”rätt” svar. ”Text” kan i det här fallet betyda litteratur, bilder, filmer,

geometriska figurer m.m. Alla som ska delta i samtalet måste få möjlighet att studera ”texten” i förväg, så att man väl känner till den. Det kan innebära att vi i barngruppen läser en saga eller tittar på ett filmavsnitt två-tre dagar i rad, eller att vi hänger upp den bild vi tänker utgå ifrån på ett synligt ställe några dagar innan. Därefter samlas vi i ring till samtal.

Innan samtalet börjar, gör samtalsledaren klart de spelregler som finns i det Sokratiska samtalet:

- Vi ska hjälpa varandra att tänka noga
- Det finns inga ”rätt” eller ”fel” tankar
- Lyssna noga på vad andra säger
- Var beredd att ändra dig om du upptäcker en bättre idé

Samtalen börjar med en inledande fråga, som alla kan svara på om de är bekanta med ”texten”. Frågan har inte något rätt svar och ska kunna ge upphov till många åsikter och infallsvinklar. Här försöker vi gemensamt se till att alla får ett utrymme att besvara frågan. Det gör det lättare för alla att delta under resten av samtalet. Därefter försöker vi gemensamt förstå texten, d.v.s. fördjupa vårt eget tänkande i kommunikation med författaren, målaren eller personerna i ”texten”, samtidigt som vi genom diskussion försöker föra vårt eget och varandras tänkande vidare. Ofta är vi då redan inne på den ”sokratiska frågan”, d.v.s. den värde- eller livsfråga som samtalet berör. Sällan tycker vi lika, men det är ju inte heller meningen. Att tycka lika för inte samtalet och tänkandet vidare. Däremot växer det under tiden fram en respekt för varandras tänkande som avspeglas i samtalen. Är textvalet bra och seminariet lyckat fortsätter diskussionen ibland flera veckor efteråt.

Sokratiskt samtal om Alva på höstbal ur filmen om Madicken

I flera dagar i rad har gruppen med barn sett filmavsnittet ur Madicken, där familjens husa Alva har blivit medbjuden på societetens höstbal. Alva ser fram emot balen, hon älskar att dansa. Alva är söt och väl på balen vill nog alla herrar dansa med henne, men borgmästarinnan ser till att det inte blir av.

I ring runt mig sitter 6 barn i åldern 3 till 5 år. Jag frågar varför de tror att Alva blir glad när hon får veta att hon ska få gå på balen. Alla tänker tyst en stund. Många idéer kommer upp. Hon vill dansa, tror flera. Någon tror att hon blir glad för att hon ska få dansa med sotaren. Men vet hon att hon ska få dansa med sotaren? Nej, det gör hon förstås inte. Kanske är hon glad över att få vara med Madicken. Men hon får inte dansa sen, då blir hon ledsen. Det är hon med den lila klänningen som inte vill att Alva ska dansa, borgmästarinnan. Varför inte? Hon blir sur när Alva är med. Kanske var Alva inte bjuden? Kanske tror hon att hon själv inte ska få dansa? Kanske vill hon ha alla killar för sig själv? Killarna gillar ju Alva. Då blir det ju värre för borgmästarinnan om hon vill ha alla killar. Borgmästaren har ju bajsat på sig förut i filmen. Kanske vill hon ha en ny kille därför. När ingen vill dansa med Alva blir hon ledsen men sen blir hon jättekär i sotaren! Sotaren är inte heller bjuden på balen men han går in och dansar med Alva ändå. Varför gör sotaren så? Han kanske ville rädda henne. Eller så var han kär i henne. Om någon skulle ha födelsedagskalas och du inte var bjuden, skulle du gå ändå? Alla funderar tyst en stund. Nej det skulle nog ingen, tror barnen. Men varför går Alva när hon inte var bjuden? Hon ville gå och träffa killar, så hon kanske inte tänkte på att hon inte var bjuden. Hon ville ju dansa. Gjorde Alva rätt eller fel? Hon ville nog inte vara ensam hemma och inte ha någon att prata med. Det kanske var roligare på kalaset fast hon blev ledsen. Det var värt att gå på kalaset ändå, hon träffade ju sotaren. Det var inte hennes fel, hon kunde inte veta. Det var ju faktiskt mamman som bjöd henne.

Här avslutar vi samtalet och tackar varandra. Vi har samtalat intensivt i ungefär 20 minuter och haft mycket roligt men det märks att alla börjar bli trötta. Det tar på krafterna att tänka. Jag märker till min häpnad att jag själv upptäckt ett par ny sidor i filmavsnittet som jag själv inte reflekterat på. Att borgmästarinnan är svartsjuk eller åtminstone avundsjuk på Alva

är en tanke som barnen berikat mig med. Själv har jag hela tiden sett filmen som ett inlägg i klassfrågan. Och att Madickens mamma bär ett ansvar för att Alva blir utsatt på balen genom att bjuda henne. Hon borde ju ha vetat att det skulle gå så här? Veckan därpå, när jag återvände till gruppen i ett helt annat ärende, vill Oliver, Noomi och Mia fortsätta prata med mig om filmen. De har funderat vidare i veckan och har nya idéer som de vill pröva.

Samtalsledarens uppgift

Att vara samtalsledare är en uppgift som är mycket olik den traditionella vuxenrollen. Man ställer frågor som man inte har svaret på själv och man vet egentligen aldrig hur samtalet ska utspinna sig eller vart det ska ta vägen. Samtalets avsikt är inte att gruppen ska komma fram till ett gemensamt svar, snarare motsatsen. I samtalet finns inga ”rätta” eller ”felaktiga” svar. Däremot finns det mer eller mindre välunderbyggda tankar och idéer. Det är samtalsledarens uppgift att se till att varje deltagare tänker under samtalet. Det kan ofta betyda att samtalsledaren måste ifrågasätta andra deltagare eller ställa motfrågor och ge motargument till dem. Som samtalsledare måste man vara genuint nyfiken på vad barnen tänker och på att utforska de mänskliga värden som samtalet kommer att handla om.

Det är också samtalsledarens uppgift att visa på hur ett dialogiskt samtal ska ske. Det finns en del ”dialogiska dygder” som bör följas om samtalet ska ge god effekt i tänkande och utveckling. Man bör inte hävda sin egen åsikt utan att lyssna på den andres argument, man bör inte avbryta o.s.v. Ofta kan samtalet inledas med att gruppen tillsammans sätter upp gemensamma kommunikativa mål, t.ex. ”Vi ska lyssna mer på varandra denna gång” eller ”Vi ska försöka titta på den vi talar till”. Var och en kan också sätta upp egna individuella mål i inledningen av seminariet, t.ex. ”Jag ska inte avbryta någon idag” eller ”Jag ska säga något under diskussionen”. Målen utvärderas efter samtalet. För de riktigt små kan detta vara för svårt att greppa och minnas. Där kan det räcka med att genomföra själva samtalet.

Praktiska råd

Sokratiska samtal kan genomföras med barn från ca. 3 års ålder. Innan dess räcker ofta inte talförmågan till för att formulera egna tankar och för att förstå andra tillräckligt. Det är ingen nackdel att blanda barn i olika åldrar, men åldersspannet får inte vara för stort, då har de alltför skilda erfarenheter. En god tumregel är att gruppen kan ha ett åldersspann på ca. tre år, t.ex. 3-5-åringar. En lagom gruppstorlek för små barn är högst sex barn. Då kan alla se varandra och komma till tals. Från 6 år och uppåt kan grupperna gärna vara fler, 8-15 barn. På så sätt kommer fler idéer in i samtalet och det blir mer dynamiskt. Små barn orkar samtala i högst 20 minuter. Då är de fortfarande intresserade, men orkar inte längre sitta stilla. Det räcker dock gott och väl för att få igång tänkandet. Ett bra samtal är det, där alla går ut med fler tankar och frågor än när de kom till samtalet. Det gäller också för samtalsledaren!

Samtalsledaren väljer den ”text” som seminariet ska behandla. Valet av ”text” är ofta mycket viktigt för att seminariet ska lyckas. ”Texten” får inte vara för enkel för deltagarna. Den får inte vara självklar eller uppfostrande, t.ex. innehålla en självklar sensmoral eller lösning. ”Texten” ska kunna ge upphov till en mängd åsikter och idéer om de mänskliga värden som ska diskuteras. ”Texter” vi använt för småbarnsgrupper är t.ex. ”TjuvAlfons” och andra Alfonsberättelser av Gunilla Bergström, ”Pippi flyttar in i Villa Villerkulla” och andra texter av Astrid Lindgren, ”Sagan om den lilla, lilla gumman”, ”Det osynliga barnet” av Tove Jansson, historierna om Paddan och Grodan av Arnold Lobel, ”Jack och bönstjälken” och andra folksagor, konstbilder, bilder ur boken ”Läsa bilder” av Alberto Maguel, samt scener ur t.ex. Astrid Lindgren-filmerna om Emil, Madicken m.fl.

Ett bra tips är att hänga upp bilden eller texten som diskuterats i hallen, så föräldrarna kan ta del av vad samtalet innehållit. Ofta vill nämligen barnen fortsätta samtalet hemma. Det visade sig när Malvas mamma en dag kom tillbaka och frågade

- Har det börjat nån ny pojke här som heter Jack? För Malva kom hem igår och sa att hon tyckte Jack var dum men när jag frågade om han börjat här sa hon nej och när jag frågade om hon kände honom sa hon också nej.

Det hela kunde tyckas som ett mysterium men sanningen var att gruppen dagen innan haft Sokratiskt samtal om Jack och bönstjälken och den inledande frågan i samtalet hade varit just frågan om Jack var dum eller om han var smart i sagan...

Resultat av samtalen

På Freinetskolan Mimer bedriver jag som rektor tillsammans med personalen ett forskningsprojekt i samverkan med Lärarhögskolan i Stockholm, där vi bl.a. följer vilka effekter samtalen får i barngrupper, som systematiskt och återkommande arbetar med Sokratiska samtal. Arbetet har skett i form av ett projekt under 4 år, där vi med hjälp av videofilmade samtal och intervjuer följt sju barngrupper med 4- 16 år gamla barn. Insamlandet av material är nu i stort sett klart och projektet går in i nästa fas, analys.

I barngrupperna kan man redan konstatera att samtalen ger barnen ett mer utvecklat tänkande, god social kompetens och ökat självförtroende som tänkande och lärande individ, färdigheter i logik, argumentation samt ett eget etiskt förhållningssätt.

För de vuxna öppnar sig en värld av nya tankar när de lyssnar på barnens idéer. Man blir också själv mer uppmärksam på att många frågor inte har ett enda, självklart svar. De stora frågorna dyker plötsligt upp lite här och var i verksamheten. Sokrates ”majevtik” kan ju användas även i de helt vardagliga skogspromenaderna eller vid kabbaket. Att med öppet sinne möta barnens filosoferande frågor kan ge underbara samtal och många egna funderingar.

- Ann, varför ser jag inte dubbla myrstackar? Jag har ju två ögon?

- Det här är ju mina strumpor, min jacka, mina ben, mina armar, mitt huvud, mitt hår. Vilka delar är egentligen jag? Allting sitter ju på mig?

- Men en del kan du ju ta av och en del inte.

- Ja men om man klipper av håret då? Är det fortfarande jag?

Läs mer:

www.mimer.org

Adler, Mortimer, J, The Paideia Proposal

Boken om pedagogerna, red. Svedberg, Zaar, artikeln Sokrates och samtalskonsten

Börresen, Malmhøst, Låt barnen filosofera, det filosofiska samtalet I skolan

Gaare, Sjaastad, Pippi och Sokrates, filosofiska vandringar i Astrid Lindgrens värld

Matthews, Gareth B, The Philosophy of Childhood

Nielsen, Vestergaard, Etik og læring, den etiske metode i teori og praksis